

Tovuz-Qazax Ərazisində Yayılan Dərman Bitkilərinin Etnofarmokologiyası Əhəmiyyəti

S.C. İbadullayeva^{1*}, V.N. Abbasova²

¹ AMEA Botanika İnstitutu, Badamdar yolu, 40, Bakı AZ 1004, Azərbaycan;

*E-mail: ibadullayeva.sayyara@mail.ru

² Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Atatürk prospekti, 450, Gəncə AZ 2000, Azərbaycan

Məqalədə Kiçik Qafqazın şimali-şərqində yerləşən Tovuz-Qazax ərazisində yayılan dərman bitkilərinin müalicəvi əhəmiyyəti barədə məlumatlar verilmişdir. Ən çox yayılan xəstəliklər və onların müalicəsində dərman kimi istifadə edilən 100-ə qədər bitki növü müəyyənləşdirilmişdir. Əhalinin yaşayış yerlərindən asılı olaraq, eyni dərman bitkisinin müxtəlif xəstəliklərdə müxtəlif qaydada istifadəsi aşkar olunmuşdur.

Açar sözlər: Etnobotanika, qeyri-ənənəvi dərman bitkiləri, etnofarmokologiya, Tovuz-Qazax ərazisi

GİRİŞ

Məlumdur ki, xalq təbabəti müxtəlif xalqların adət və ənənələrinin, mədəniyyətlərinin minillik təcrübəsi əsasında formalaşmışdır. Tarix göstərir ki, müxtəlif xalqların dərman bitkilərindən istifadə və qəbul qaydaları fərqlidir və bunlar milli adət-ənənələrə əsaslanır. Müxtəlif xalqlar tərəfindən müxtəlif müalicə metodları işlənib hazırlanmışdır ki, bunları hazırlayan təbiblərin bəziləri bugünədək məlum deyildir. Bu müalicə metodları bu gün də xalq təbabəti inciləri kimi geniş tətbiq edilir (Qasımov və b., 2006; İbadullayeva və Ələkbərov, 2013).

Azərbaycanda etnobotaniki biliklər bir nəsil-dən başqa nəslə şifahi yolla ötürülmüşdür. Lakin bütün bu məlumatlar indiyəcən tam sənədləşdirilməmişdir. Mövcud nəşrlər (Qasımov və b., 2006; Дамиров и др., 1982; Рабинович, 1991; Altundag et al., 2015) əvvəlki ədəbiyyatlara söykənmiş (Алекперли, 2001; Бромлей и Воронов, 1976), bununla da bitkilərin istifadə imkanları əhatə baxımından məhdudlaşmışdır. Bundan başqa, onların bəziləri müxtəlif yollarla qonşu ölkələr tərəfindən mənim-sənilmişdir (Mömin, 1402; Muin; Namik, 1987; Рабинович, 1991). Buna görə də, Azərbaycanda istifadə edilən dərman bitkilərinin sənədləşməsinə hələ də boşluqlar çoxdur. Son onillikdə Azərbaycanın bölgələrində etnobotaniki tədqiqatlar aparılmağa başlanılmışdır (İбадуллаева, Агаева, 2013; Касумов и др., 2009; Ибадуллаева и др., 2010, 2012), lakin bütövlükdə Azərbaycan florasında qeyri-ənənəvi tibbdə istifadə edilən dərman birkilərinin mexanizmi tam təyin edilməmişdir.

Cari tədqiqatın məqsədi Tovuz-Qazax ərazisində qeyri-ənənəvi tibbdə bitkilərdən istifadə imkanlarını araşdırmaq və onları sənədləşdirməkdən ibarətdir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqat işi 2013-2017-ci illərdə dəniz səviyyəsindən 29-1172 m hündürlükdə Azərbaycanın Kiçik Qafqaz Botaniki-coğrafi rayonunda yerləşən Tovuz, Ağstafa və Qazax rayonları ərazisində həyata keçirilmişdir. Cöl tədqiqatları marşrut metodu ilə ərazinin bütün qurşaqlarını əhatə etmişdir (Бейдеман, 1979; Крылова, Шретер, 1971). Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində herbari materialları toplanılmışdır. Müsahibələr zamanı etnobotaniki metod və üsullardan istifadə edilmişdir (Guper, 2001; Martin, 2001). Müsahibələr tədqiqat ərazisinin 56 kəndində 200-ə qədər əhali arasında aparılmışdır. Öncə adi və çoxyayılan xəstəlikləri müalicə etmək üçün bitkilərin yerli adları, onların istifadə qaydaları, yayılma arealları, yığılması və qurudulması haqqında məlumatlar toplanılmış, anket sorğuları üçün xüsusi blanklar hazırlanmışdır. Yerli əhalidən baytarlıq təbabətində, arıçılıqda, uşaqların və böyüklərin xəstəliklərində istifadə olunan bitkilərin qədim adət-ənənələrə uyğun (dəmləmə, həlim və s.) şəkildə istifadəsi öyrənilmişdir. Müsahibələr əsasən yaşlı nəsil-dən götürülmüşdür.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Ümumilikdə, Kiçik Qafqazın müasir flora biomüxtəlifliyində ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülütoxumlu bitkilər 1270-dən çox növlə təmsil olunur. Xalq təbabətinə daxil olan dərman bitkilərinin araşdırılması nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, tədqiqat ərazisində 100-ə qədər bitki birbaşa təbii floradan toplanılaraq dərman məqsədilə istifadə edilir. Onların yarısından çoxu Farmakopeyalara (Гос. Фарм. СССР, 1989) daxildir. Tədqiqat zamanı əsasən haqqında məlumatlar toplanılmış bitkilərin

Qazax rayonunda Dəmirçilər, Xanlıqlar kimi orta dağlıq ərazi (d.s.h. 814 m) kəndləri icmaları xüsusən mədə-bağırsaq və soyuqdəymə xəstəliklərinin otlarla müalicəsi barədə maraqlı iddialar irəli sürdülər. Elə xəstəliklər vardır ki, yerli icmalar onların adını tez-tez çəkirlər və müalicəsi üçün müəyyən dərman vasitələrinin olmasını göstərsələr də, bitkilərə üstünlük verirlər. Yoluxucu xəstəliklərin və bəzən hətta belə ölümə səbəb olan xəstəliklərin müalicəsini dərman otlarında görürlər. Eyni zamanda, bu bitkilərin böyük əksəriyyəti qida bitkiləridir. Məsələn, ağ tutun (*Morus alba* L.) təzə və qurudulmuş, xıdalanmış meyvələri böyrək xəstəliklərinin müalicəsində, qəbizlikdə və işlədəci vasitə kimi istifadə olunur. Müxtəlif virus xəstəliklərində qəpikotu növləri (*Hedysarum* spp.) ekstraktının müalicəvi əhəmiyyəti də qeydə alınmışdır. Halbuki, yalnız Azərbaycan florası üçün xas olmayan *H.alpinus* L.- alp qəpikotu və ya qəpiklicəsi virus və bakteriya əleyhinə dərman bitkisi kimi Farmokopeyalara daxil edilmişdir.

Müxtəlif bölgələrdə əhali arasında aparılan sorğular nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu və ya digər eyni növün istifadəsi zamanı, dərman vasitələrinin hazırlanması qaydasına görə də fərqlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, Tovuz rayonunda xalq təbabətində təciq olunan bəzi növlər lokal xarakter daşıyır. Məs., ardıcın (*Juniperus oblonga* Bieb.) bəzi hissələrindən iri buynuzlu heyvanlarda baş

verən göz xəstəlikləri zamanı istifadə edirlər. Digər rayonlar bu məlumatlardan xəbərsizdir. Tovuz rayonunun Əsrək, Ağbulaq, Böyük qışlaq əhalisi stomatit və paradontoz zamanı Acılığın - *Ephedra aurantica* Takht.et Pahom. (= *E.intermedia* Schrenk.) növündən hazırlanan dəmləmədən istifadə edir. Lakin, Qazax rayonunun əhalisi analoji xəstəlik zamanı elə bir bitkisel müalicə barədə məlumatsızdır.

Aparılan sorğular zamanı bitkilərin orqanlarının da fərqli istifadəsinə rast gəlinir. Məsələn, icmalar arasında bagayarpağının (*Plantago major* L., *Plantago lanceolata* L.) təzə yarpaqları müxtəlif yaraların müalicəsində istifadə olunduğu halda, bəzi kəndlərdə bu məqsədlə bütöv bitki xammalından istifadə edilir.

Tovuz-Qazax ərazisinin qədim mədəniyyətinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də dərman bitkiləri ilə bağlı olan xalq təbabətinin mistik-mifoloji təsəvvürlərlə vəhdətdədir (Azərbaycan Mif. Mətn., 1988). Buna misal olaraq itburnu bitkisini göstərmək olar. Belə ki, mifoloji fikirlərə əsasən, bitkinin meyvəsini günbatandan sonra toplamaq qadagan olunur. Ardıc, Üzərlik, İlankölgəsi növlərinin toplanılması xüsusi müqəddəs sözlər vasitəsi ilə həyata keçməlidir ki, bu da xəstənin psixikasına müsbət təsir göstərir. Bəzən dini təsəvvürlər (bitkilərin toplanılması ilə bağlı) dərman növlərinin qorunub saxlanılmasına kömək edir. Məsələn, üzərlik (*Peganium harmala*) elə ərazidən toplanılmalıdır ki, ora xoruz səsi çatmasın və s.

Cədvəl 2. Tovuz-Qazax ərazisində xəstəliklər zamanı dərman bitkiləri ilə müalicə edilməsinə dair sorğuların nəticələri

Ürək-damar	Degenerativ	Həzm	Başqa xəstəliklər	Ağrı	Reproduktiv	Ağ ciyər xəstəlikləri	Dəri-zöhrəvi xəstəlikləri
Qan qatılığı (çirklənməsi) 5 ^a 9 ^b	Döş xərcəngi 11 ^a 3 ^b 40 ^c	Qəbizlik 3 ^a 11 ^b	Daxili parazitlər 3 ^a 11 ^b	Abdominal ağrılar 3 ^a 11 ^b	immün sistemi zəifliyi 5 ^a 2 ^b 1 ^c	Kəskin tənəffüs infeksiyaları 2 ^a 12 ^b	Herpes 15 ^a 2 ^b
Ürək problemləri 3 ^a 11 ^b 3 ^c	Uşaqlıq xərcəngi 6 ^a 8 ^b 24 ^c	Diareya 1 ^a 13 ^b 5 ^c	Ruhi (psixi) xəstəliklər 4 ^a 10 ^b	Baş ağrısı 4 ^a 10 ^b	Çətin keçən hamiləlik 8 ^a 6 ^b	Astma 5 ^a 9 ^b 15 ^c	Yara-xora 3 ^a 11 ^b
Yüksək qan təzyiqi 4 ^a 10 ^b 14 ^c	Şəkər 10 ^a 4 ^b 7 ^c	Öd xəstəliyi 2 ^a 12 ^b		Diş ağrısı 2 ^a 12 ^b	Sonsuzluq 9 ^a 5 ^b	Öskürək 1 ^a 13 ^b	Trofik yaralar 2 ^a 12 ^b
Əzələlərdə keyimə və şişkinlik 2 ^a 12 ^b	Daxili şişlər 7 ^a 7 ^b	Hıçqırıq 2 ^a 12 ^b		Qarın ağrısı (sancılanma) 6 ^b	Prostat 1 ^a 13 ^b	Vərəm 7 ^a 1 ^b 9 ^c	
	Qaraciyər problemləri 3 ^a 11 ^b	Bağırsaq pozğunluqları 4 ^a 10 ^b		Menstrual ağrılar 1 ^a	Yumurtalıq 1 ^a 13 ^b		
		Bəlgəm 3 ^a 11 ^b			Sifilis 1 ^a 2 ^b 4 ^c		
		Hemoroid 3 ^a 11 ^b					
		Mədə ağrıları 8 ^a 6 ^b			Uşaqlıq (rəhm) pozğunluqları 2 ^a 12 ^b		
		Qusma 1 ^a 13 ^b					
-	-	-	11 ^d	9 ^d	7 ^d	12 ^d	20 ^d

Qeyd:Rəqəmlər kəndlərin sayını göstərir. a)müsahibələrdə tez-tez xatırlanan; b)müvafiq dərəcədə xatırlanan;c) ölümə səbəb olan xəstəliklər (Dünya Səhiyyə təşkilatına müvafiq olaraq); d)yoluxucu xəstəliklər

Cədvəl 3. Tovuz-Qazax ərazisində müxtəlif xəstəliklərdə işlədilən dərman bitkilərinin bioekoloji və farmokoloji xüsusiyyətləri

Bitkilərin latın adı	Çiçək və meyvə fazası	İstifadə edilən orqan	Xəstəliklərdə istifadəsi
<i>Achillea millefolium</i> L.	VI-X	Yarpaqları və çiçəklənən ucları	Dairəvi qurd xəstəlikləri, qastrit və anemiya, ödqovucu, qaraciyər və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, nevrasteniyə, revmatizm, bronxial astma, ekzema
<i>Acorus calamus</i> L.	VI-VII	kökümsovu	Vərəm, mədə-bağırsağ, tənəffüs yolları katarı, böyrək və sidik yollarının iltihabı, plevrit, dalaq, qaraciyər xəstəliklərində işlədilir
<i>Armoracia rusticana</i> Gaert. et Mey.	V-VII	Giləmeyvə və yarpaq	Gecə enurezi, revmatizm, qastrit, xroniki tonzillit, stomatit, oynaqların deformasiyası; ishalda, dezinteriyada, enterokolit, kəskin və xroniki mədə-bağırsaq xəstəliklərində işlədilir
<i>Artemisia absinthium</i> L.	VII-IX	Çiçək qrupu və yarpaq	Mədə-bağırsaq, tənəffüs yolu xəstəlikləri, böyrək və sidik kisəsinin iltihabı, ağciyər və rəmi, irinli yaralar, xoraların, çatların müalicəsində işlədilir
<i>Asparagus officinalis</i> L.	V-VII	Kökü	Sinqa, revmatizm, otit, angina, gec sağalan yaralar, bəlgəmgətirici kimi və iştahsızlıqda işlədilir
<i>Bidens tripartita</i> L.	VII-X	Çiçək, yarpaq	Qastrit, xora xəstəliyi, qanlı ishal, daxili qanaxmalar, ağır sakitləşdirici, antiseptik və antibakterial vasitə kimi işlədilir
<i>Bryonia alba</i> L.	V-IX	Kök və kökümsov	Mədə-bağırsaq və onikibarmaq bağırsağın xəstəliyi, bronxit, soyuqdəymələr, öskürək, qurdqovucu kimi, eyni zamanda psixoloji pozğunluq
<i>Centaurium umbellatum</i> Gilib.	VI-X	Kökümsov və köklərində	Revmatizm, diabet, ağciyər xəstəlikləri, göyöskürək, böyrək ağrıları, sidik kisəsi iltihabı, epilepsiya, sidikqovucu, qaraciyərin funksiyasını yaxşılaşdırın vasitə kimi işlədilir
<i>Cichorium intybus</i> L.	VII-X	Səbətdə çiçəkləri	Bağırsaq spazmı və iltihabı, meteorizm, ishal, qıcolma əleyhinə, sidikqovucu, çiban, irinli yaralar, revmatizm, bronxial astma, ekzema, qastrit, enteritdə işlədilir
<i>Helichrysum plicatum</i> D.C.	VI-VIII	Çiçək qrupu və yarpaq	Mədə-bağırsaq, qaraciyər xəstəliklərində, ishalda, tərqovucu, baş ağrıları, oynaq ağrıları sarılıq, qoturluq, qurdqovucu kimi işlədilir
<i>İnula helenium</i> L.	VII-X	Aşağı yarpaqları və cavan ucları	Raxit, gecsağalan bişməcə, diatez, sarılıq, dəri xəstəlikləri, artirit, qaraciyər və dalaq xəstəlikləri, qızıl yel, həzmi yaxşılaşdırın, iştahı artırın
<i>Iris germanica</i> L.	V-VI	Becərilir. Yerüstü hissə	Avitaminoz, mədə-bağırsaq xəstəliyi, köpmə, meteorizm, qan azlığı, sarılıq, qanaxmalarda istifadə olunur. İştah artırıcı təsirə də malikdir.
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	VI-VIII	Kökü və yerüstü hissəsi	Xroniki qəbzlik, ekzema, piqmentli ləkələrin təmizlənməsi, yanıq, qaraciyərin xroniki xəstəlikləri, sarılıq, sidik kisəsi, böyrək, dəri xəstəlikləri, malyariyanın profilaktikası, anemiya, revmatizm və yuxusuzluqda işlədilir
<i>Fumaria officinalis</i> L.	VI-VII	Toxumları	Pankreatit, xolesistit, xroniki hepatit, xroniki qastrit, enterokolit, qurdqovucu, tər-sidik ifrazını artırın, ekzema və öskürək əleyhinə
<i>Punica granatum</i> L.	V-XI	Kökümsovu	İştah artırın, həzmi yaxşılaşdırın, qazqovucu, mərkəzi sinir sisteminin tonusunu artırın, ödqovucu təsir göstərir
<i>Tanacetum vulgare</i> L.	VI-IX	Kök	Dezinteriya, mədə katarı, qan azlığı, sarılıq, ödqovucu kimi, qaraciyər, böyrək xəstəlikləri, şəkərli diabet, revmatizm, malyariya, soyuqdəymə
<i>Taraxacum officinale</i> Wigg.	V-VIII	Qabıq və meyvə	Mədə-bağırsaq və böyrək xəstəliyi, qurdqovucu, angina, diş əti iltihabı, qızdırma, şəkərli diabet, öskürək əleyhinə, susuzluğa qarşı, revmatizm və orqanizmin möhkəmləndirilməsində işlədilir
<i>Tussilago farfarea</i> L.	III-VI	Çiçək qrupu	Böyrək, öd yollarının müxtəlif xəstəlikləri, askaridoz, qanbərpaedici, bəzi dəri xəstəlikləri
<i>Viburnum opulus</i> L.	V-IX	Kök	Oynaq revmatizmi, ürək əzələsinin tonusunu artıraraq arterial təzyiqi yüksəldir, yüngül işlədici
<i>Herniaria glabra</i> L.	VII-X	Qozacıqları	Spazmolitik, ağır kəsici, yuxugətirici, iştah artırıcı, iltihab əleyhinə, sidikqovucu, qıcolma əleyhinə, qurdqovucu təsirə malikdir
<i>Nigella sativa</i> L.	V-VI	Ləçəklər	Göy öskürək, ekzema, dəmirov, bronxit, bronxial astma, mədə-bağırsaq xəstəlikləri, plevrit, qıcolma əleyhinə, sinə yumşaldıcı və iltihaba qarşı işlədilir
<i>Verbascum densiflorum</i> Bertol.	VI-X	Yerüstü hissəsi	Öd kisəsi, qaraciyər xəstəlikləri, qastrit, dispepsiya, gec sağalan yaralarda, plevritdə, ağciyər və dalaq xəstəlikləri, qurd və sidik qovucu kimi istifadə edilir
<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	VI-VIII	Yarpaq və yetişmiş meyvələr	Qaraciyər xəstəlikləri, hiposit, qastrit, revmatizmin oynaq forması, gecə enurezi, sinqa, qurdqovucu, ishalda istifadə edilir
<i>Vaccinium vitis idaea</i> L.	V-XI	Yerüstü otu	Böyrək xəstəlikləri, sidik kisəsi xəstəlikləri, gecə enurezi, kəskin nefrit, revmatizm, sidik kisəsi spazmı, oğlan uşaqlarında yumurtalıqlarda su yığılan zaman istifadə edilir

Aparılan anket sorğusu zamanı bir sıra xəstəliklərin müalicəsində eyni bitkilərin işlədilməsi barədə məlumatlar əldə edilmişdir və bu müxtəlif kənd icmaları tərəfindən söylənilmişdir. Bu bitkilərin bioekoloji xüsusiyyətləri və istifadə sahələri barədə 3 saylı cədvəldə izahat verilmişdir. Cədvəldən də göründüyü kimi müxtəlif insanlar eyni bitkinin müalicəvi təsiri barədə müxtəlif xəstəlikləri göstərirlər. Bu müalicə üsulları əsasən dəmləmə (ekstrakt) daxilə qəbul edilməklə gündə 1-2 dəfədən çox olmayaraq, təpitmə (pörtlətmə) dəriyə yaxma qoyulmaqla, bəzən də açıq yarlarda quru bitki tozu səpmə üsulu ilə həyata keçirilir.

Tədqiqatın sonunda ərazi florasının faydalı xüsusiyyətləri ilə fərqlənən (dərman, qida, texniki, aromatik və s.) bitkiləri barədə kitabça tərtib edilməsi və kənd bələdiyyələrinə təqdim edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, 2013-2017-ci illərdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Tovuz-Qazax ərazisində yaşayan əhalinin sorğusuna əsasən 100-ə qədər bitki dərman kimi istifadə edilir. Əhali yaşayış yerlərindən asılı olaraq eyni dərman bitkisini müxtəlif xəstəliklərdə müxtəlif cür istifadə edir. Xalq təbabətində istifadə olunan bitkilər dini inanclara əsasən də tətbiq olunur.

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan mifoloji mətnləri** (1988) Bakı: 76 s.
- Qasimov M.Ə., Qasimova T.A., Qədirova G.S.** (2006) XXI əsrin dərman bitkiləri. Bakı: Elm, 429 s.
- Ibadullayeva S., Ələkbərov R.** (2013) Dərman bitkiləri (Etnobotanika və Fitoterapiya) // Medicinal plants (Ethnobotany and Phytoterapy). Bakı: Elm, 331 s.
- Mömin M.** (1402 (hicri tarix ilə)) Töhfeyi-həkim-Mömin (əlyazmalar). Tehran.
- Muin M.** Fərhang-i-farsi (əlyazmalar). Tehran. I-VII cildlər.
- Orkun N.N.** (1987) Eski türk yazıları. Ankara, 40 s.
- Алекперли Ф.У.** (2001) Тысяча и один секрет Востока. Том I. Баку: Турал, 505 с.
- Бейдеман И.Н.** (1979) Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. Новосибирск: Наука, 15 с.
- Бромлей Ю.В., Воронов А.А.** (1976) Народная медицина как предмет этнографических исследований. СЭ, Т. 5: 3-18.
- Государственная фармакопея СССР** (1989) Вып. 2: Общие методы анализа. Лекарственное растительное сырье. МЗ СССР. IX изд. М: Медицина, 400 с.
- Дамиров И.А., Прилипко Л.И., Шукюров Д.З., Керимов Ю.Б.** (1982) Лекарственные растения Азербайджана. Баку: Маариф, 1982, 319 с.
- Ибадуллаева С., Агаева Э.З.** (2013) Этноботанические исследования по применению растений при болезнях медоносных пчел Азербайджана. *Вестник МГОУ, серия «Естественные науки»*. №1: 5-9.
- Касумов Г.З., Кулиев В.Б., Ибадуллаева С.Д.** (2009) Дикорастущие пищевые растения в Нахчыванской АР Азербайджана по материалам этноботанических исследований. *«Растительные ресурсы»* (СПб), 45(вып. 2): 109-115.
- Крылова И.Л., Шретер А.И.** (1971) Методические указания по изучению запасов дикорастущих лекарственных растений. М.: ВИЛР, 31 с.
- Машковский М.Д.** (2000) Лекарственные средства: Практич. пособие: т. II. 14-е изд., перераб., испр. и доп. М.: Новая волна, 608 с.
- Рабинович А.** (1991) Лекарственные травы и рецепты древних времен. М.: 166 с.
- Altundag E., Ibadullayeva S.J., Aslanipour B., Öztürk M.** (2015) Medicinal and Aromatic Plants of Iğdir (Turkey), Nakhcivan (Azerbaijan), and Tabriz (Iran). International Conference “Applied ecology: Problems, Innovations”. Georgia: Tbilisi-Batumi.
- Guber R.** (2001) La Etnografía. Metodo, campo y reflexividad. Norma, Bogota. <https://prezi.com/eabvn0jvz9gb/la-etnografia-metodo-campo-y-reflexividad-rosana-guber/>
- Ibadullayeva S.J., Mamedova S.E., Sultanova Z.R., Movsumova N.V., Jafarli I.** (2010) Medicinal plants of Azerbaijan flora used in the treatment of certain diseases. *African Journal of Pharmacy and Pharmacology*, 4(5): 545-548.
- Ibadullayeva S.J., Shahmuradova M.C., Qahramanova N.C., Aliyeva Sh.G.** (2012) Use of wild plants at dermatitis (skin diseases): Ethnobotany. *Journal of Applied Pharmaceutical Science*, 2(8): 64-67.
- Martin G.J.** (2001) Ethnobotany. Manual de methods. Nordan-Comunidad. Montevideo, Uruguay. <http://unicolmayor.edu.co/publicaciones/index.php/nova/article/view/289/553>

**Этнофармакологические Свойства Лекарственных Растений,
Распространенных На Товуз-Газахской Территории**

С.Дж. Ибадуллаева¹, В.Н. Аббасов²

¹ *Институт ботаники НАН Азербайджана*

² *Азербайджанский государственный аграрный университет*

В статье представлены данные о терапевтической значимости лекарственных растений, распространенных на Товуз-Газахской территории, расположенной на северо-востоке Малого Кавказа (в пределах Азербайджана). Согласно результатам опроса и собеседований, были выявлены наиболее распространенные заболевания и около 100 видов лекарственных растений, назначаемых для их лечения. В зависимости от места проживания населения было установлено, что одно и то же лекарственное растение при различных заболеваниях находит различное применение.

Ключевые слова: *Этноботаника, нетрадиционные лекарственные травы, этнофармакология, Товуз-Газахская территория*

Ethnopharmacological Importance Of Medicinal Plants Spread On Tovuz-Gazakh Territory

S.J. Ibadullaeva¹, V.N. Abbasov²

¹ *Institute of Botany, Azerbaijan National Academy of Sciences*

² *Azerbaijan State Agrarian University*

Data about the therapeutic value of medicinal plants spread in the Tovuz-Gazakh territory located in the North-East part of the Lesser Caucasus (within Azerbaijan) are presented in the paper. According to the survey and interviews, the most common diseases and about 100 species of medicinal plants for their treatment were revealed. The same herb was found to have different usage for the treatment of various diseases depending on the habitat of the population.

Keywords: *Ethnobotany, non-traditional herbs, ethnopharmacology, the territory of Tovuz-Gazakh*